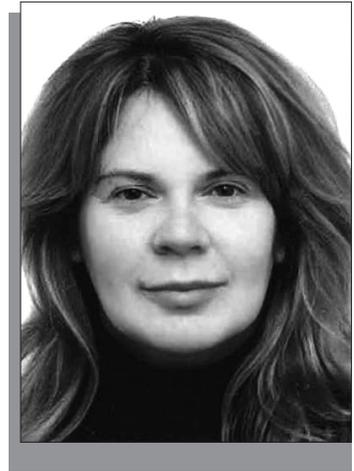

О. МОСКАЛЕНКО

завідувач кафедри державно-правових
дисциплін та міжнародного права
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди,
доктор юридичних наук, доцент

УДК 349.3

До питання про правові витоки соціального страхування населення в Україні

У статті автором досліджено генезу та розвиток соціального страхування населення в Україні. Проаналізовано розміри матеріальної допомоги відповідно до розмежування за категоріями працівників. Особливо досліджено питання пенсійного забезпечення працівників.

Ключові слова: страхування населення, історія розвитку соціального страхування, пенсійне забезпечення, грошова допомога, застрахована особа.

Зародження соціального страхування на теренах України припадає на 90-ті рр. XIX ст. Так, у 1898 р. було створено Харківське робітниче товариство взаємодопомоги, що об'єднувало функції професійної спілки і страхової установи. Воно надавало допомогу пенсіонерам цього товариства, хворим, безробітним, виплачувало кошти на поховання його членів і їх дружин, а також сім'ям членів товариства, яких було мобілізовано до армії [1, с. 20–21]. У 1899 р. почало діяти Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасних випадків

[2, с. 29]. Починаючи з 1897 р. за страхування робітників почали висловлюватися підприємці гірничо-видобувної промисловості. Але в їх пропозиціях не було єдності. Одні вимагали добровільного приватного страхування, інші наполягали на введенні добровільного взаємного страхування, треті прагнули обов'язкового державного страхування, четверті наполягали на приватному обов'язковому страхуванні [3, с. 214].

У 90-х рр. XIX ст. у середовищі фахівців розпочинається активна дискусія з проблем страхування промислових робітників. Вона розгорнулася

в умовах значного зростання виробництва, у період збільшення кількості робітників, зайнятих у фабрично-заводській, гірській, гірничо-заводській промисловості. Так, якщо в 1887 р. на фабриках і заводах Російської імперії налічувалося 1 172 228 робітників, то в 1900 р. їх стало 1 947 819 [4, с. 62]. При цьому зросла кількість нещасних випадків на підприємствах, що пов'язувалося з розвитком машинного виробництва й інтенсифікацією праці. Значне зростання випадків травматизму відмічалось в гірничо-заводській промисловості, особливо на промислах. Так, із 465 990 осіб, зайнятих у гірничо-заводській промисловості, в 1894 р. 8 231 отримали каліцтво і 371 – смертельну травму; у 1898 р. з 592 910 робітників кількість постраждалих становила 20 004 покалічених і 611 померлих [5].

Питання про відповідальність наймача при нещасних випадках на виробництві доволі детально було опрацьовано в Законі «Про винагороду потерпілим внаслідок нещасних випадків робітникам і службовцям, а рівно членам їх сімей, на підприємствах фабрично-заводської, гірничої та гірничо-заводської промисловості» від 2 червня 1903 р. [6], згідно із яким відповідальність за шкоду, завдану здоров'ю робітників і службовців на виробництві, покладалася на власників підприємств і казну. Закон зобов'язував їх виплачувати потерпілим або членам їх сімей допомоги й пенсії. Постраждала особа також мала право на медичну допомогу від роботодавця. У разі смерті постраждалого пенсія виплачувалася (щоправда, у меншому розмірі) членам

його сім'ї. На казенних підприємствах питання про допомогу, яка надавалася до призначення пенсії, вирішувалося їх адміністрацією, а на приватних – угодою постраждалого або його сім'ї із власником. Призначення пенсій належало до компетенції особого присутствія. Загалом же названий законодавчий акт слід оцінити доволі позитивно: по-перше, ним були втілені страхові засади в соціальний захист населення, по-друге, законодавчо визнано й закріплено соціальний ризик професійної діяльності.

Тогочасний правознавець А. М. Нолькен, відмічаючи новизну юридичних принципів зазначеного Закону, у той же час указав на головні недоліки його застосування – брак страхових організацій роботодавців і слабе попереднє врахування можливих ризиків. Як позитив він називає поступове поширення обов'язкового страхування професійних ризиків на окремі категорії найманих робітників казенних підприємств – артилерійських закладів воєнного відомства, державної й сенатської типографій, підприємств морського відомства й торгівлі порти [7, с. 111].

Революція 1905 р. й події, що мали місце згодом, підштовхнули до зміни стану справ у досліджуваній царині. Так, багато промисловців стали безпосередньо вводити до умов договору найму також видачу допомоги хворим робітникам. Під тиском вимог працюючих окремі роботодавці стали виплачувати грошову допомогу й на час хвороби. Розмір допомоги, як і строки виплати, були на кожному підприємстві свої. У правовому відношенні виплата допомоги також нічим не була

забезпечена. У цей період у країні фактично не функціонувало установ, які могли б послужити прототипом організації страхування робітників на випадок хвороби. І їх належало тільки створити, причому не йшлося про централізований орган, до компетенції якого входили б питання страхування працюючих. Єдиний шлях вбачався в організації таких страхових установ, які, утворюючись при окремих промислових підприємствах, мали б значну гнучкість і могли б легко пристосовуватися до місцевих умов, одночасно були б зручними, зважаючи на свій устрій, однорідність, постійне спілкування між собою їх учасників, а також відповідність інтересам робітників.

У 1911 р. П. І. Астров категорично заявляє про необхідність відмовитися від індивідуальної відповідальності наймачів за шкоду, спричинену здоров'ю робочого, й замінити її колективною, під якою він розумів організацію державного страхування працівників, яке повинно: а) бути примусовим, позаяк тільки держава владна надавати обов'язковості цьому процесу, і б) повністю бути обов'язком роботодавця. При цьому право робітника на винагороду у випадку професійного захворювання не зустріне ускладнень у своєму здійсненні ні у разі банкрутства підприємства, ні у разі роботи особи на декількох підприємствах протягом трудової діяльності [8, с. 14].

У розглядуваний період значно зріс страйковий рух, про масштаби якого свідчать такі дані: в 1911–1912 рр. в Україні було проведено 1242 страйки, в яких взяли участь понад 300 тис. робітників [9, с. 17]. У результаті цьо-

го крок, що поклав початок формуванню системи соціального страхування, було зроблено 23 червня 1912 р., коли Третьою Державною Думою були прийняті закони «Про забезпечення робітників на випадок хвороби», «Про страхування робітників від нещасних випадків», «Про утворення присутствія по справах страхування робітників» і «Про утворення Ради по справах страхування робітників». Цей пакет законів багато в чому за змістом був близький до соціально-страхових актів, прийнятих в Австрії, Німеччині, Франції. Що ж стосується страхування на випадок старості, інвалідності й безробіття, то відповідні ідеї так і залишилися на стадії обговорення. Загалом же закони 1912 р. були покликані здійснити широкомасштабну соціальну реформу відповідно до напряму, заданого П. А. Століпіним у 1906 р. Отже, була започаткована система соціального страхування за 2-ма основними напрямками – страхування на випадок хвороби і страхування від нещасних випадків.

Закон «Про забезпечення робітників на випадок хвороби» [10] поширювався на фабрично-заводські, гірничі, гірничо-заводські, залізничні, суднохідні по внутрішніх водах і трамвайні підприємства, в яких постійно зайнято не менше як 20 робітників і застосовуються парові котли або машини, що приводяться в дію силами природи чи тваринами, а також підприємства вищевказаних галузей, у яких хоча й не використовуються парові котли або машини, але кількість постійно зайнятих робітників складає не менше як 30 осіб.

Усім робітникам надавалася лікарська і грошова допомога: перша – за рахунок власників підприємства, друга – за рахунок лікарняних кас. Забезпечення робітників на випадок хвороби здійснювалося завдяки лікарняним касам, утворюваним окремо для кожного підприємства з кількістю працюючих не менш як 200; підприємства з чисельністю робітників до 200 об'єднувалися для створення загальних кас. Закріплюючи в Законі тип лікарняних кас, Міністерство торгівлі і промисловості керувалося міркуваннями доцільності їх залучення до участі в управлінні своїми справами самих застрахованих осіб і більшою пристосованістю таких кас до різноманітних місцевих особливостей промислових підприємств. Ці каси мали розміщуватися у безпосередній близькості до робітників і надати їм допомогу з урахуванням дійсної потреби. Разом із тим у невеликих касах могло б успішніше здійснюватися самоуправління ними й контроль з боку управління касами над її членами. Підприємство, в якому кількість постійно зайнятих робітників менш як 200, могло бути приписане до існуючої лікарняної каси за наявності її згоди і власників підприємств, на яких вона утворена. Якщо власники підприємств із кількістю працюючих до 200 у кожному не могли дійти згоди про утворення загальної каси, а також якщо не було досягнуто згоди про приписку таких підприємств до вже існуючих, утворення загальної каси або приписки здійснювали за розпорядженням присутствія по справах страхування робітників. Учасниками лікарняних кас були всі особи, зайняті по найму

на підприємстві, при якому вона утворена. Участь розраховувалася з дня допущення до роботи чи служби, а закінчувалася – з дня припинення або розірвання договору найму.

Лікарняна каса могла брати на себе витрати з надання лікарської допомоги членам сімей її учасників, які перебували на їх утриманні, а також видавати цим особам допомогу на випадок хвороби, на поховання, допомогу у випадку пологів жінкам учасників каси. Розмір будь-якої допомоги визначався в передбачених статутотом каси розмірах. Однак на покриття вказаних витрат каса могла призначати не більше як 1/3 загальної суми, яка надходила в касу протягом одного року внесків і приплат.

Лікарська допомога надавалася у вигляді: а) первинної допомоги при неочікуваних, раптових хворобах і нещасних випадках; б) амбулаторного лікування; в) допомоги по пологах; г) лікарняного лікування з повним утриманням хворих. Усі ці види допомоги супроводжувалися безплатною видачею ліків, перев'язочних матеріалів та інших необхідних медичних приладь. Вона надавалася за рахунок власника підприємства учасникам створеної при ньому каси: а) при захворюваннях, які не тягнуть за собою втрату працездатності, – доки хвора особа є учасником каси; б) при захворюваннях, які тягнуть за собою втрату працездатності, незалежно від того, вимагає хвороба амбулаторного чи лікарняного лікування, – до одужання, але не більше 4-х місяців з дня захворювання.

Власник підприємства зобов'язаний був забезпечити учасникам каси пер-

винну допомогу й амбулаторне лікування. З метою вирішення тих чи інших питань він міг домовитися із власниками інших підприємств, лікарняними касами, приватними лікарняними закладами, а також відповідаючими їм міськими й земськими громадськими управліннями або закладами.

Лікарняні каси надавали своїм учасникам грошову допомогу у випадках: а) хвороби або спричиненого нещасним випадком каліцтва, що тягне за собою втрату працездатності; б) пологів – вагітним і породіллям; в) смерті члена каси на його поховання.

Розмір допомоги у випадку хвороби або каліцтва встановлювався у межах: а) від 1/2 до 2/3 заробітку учасника, який захворів, якщо на його утриманні перебували жінка, діти, які не досягли 15-річного віку, брати, сестри, які не досягли 15-річного віку, круглі сироти й рідні по прямій висхідній лінії; б) від 1/4 до 1/2 заробітку учасника, який захворів, при будь-якому іншому його сімейному становищі, якщо щодо нього не було винесено особливої постанови загальних зборів каси. Учасники, хвороба яких викликана навмисно або кримінально караною участю – як у насильницьких діях, так і в бійках, – не мали права на отримання допомоги із коштів каси.

Розмір грошової допомоги у випадку пологів встановлювався в межах від половини до повного заробітку учасника каси й видавався вагітним протягом 2-х тижнів, що передували пологам, а породіллям – протягом 4-х тижнів після пологів. Вагітні жінки право на допомогу мали тільки в період, протягом якого вони дійсно не працювали

по найму. Касам надавалося право позбавляти допомоги по народженню тих породіль, які приступили до роботи по найму протягом 4-х тижнів після пологів. Правом на допомогу користувалися тільки ті учасниці лікарняної каси, які мали цей статус не менше 3-х місяців, що передували дню пологів.

У випадку смерті розмір допомоги встановлювався в межах від 20-кратного до 30-кратного денного заробітку померлого учасника каси. Ця допомога призначалася на покриття витрат на поховання й видавалася тим, хто ховав померлого.

Грошова допомога обчислювалася виходячи з того заробітку учасника, за яким визначаються його внески в лікарняну касу. Конкретний розмір допомоги встановлювався щорічно загальними зборами на рік наперед у межах, указаних вище.

Кошти лікарняних кас формувалися за рахунок: а) внесків учасників і приплат власників підприємств; б) доходів від майна каси; в) допомог і пожертвувань; г) грошових стягнень, що накладалися правлінням каси; д) пені; е) інших надходжень. Розмір внесків встановлювався загальними зборами каси в межах 1–2% від суми їх заробітку. У касах із кількістю учасників до 400 осіб розмір внеску міг бути збільшений до 3%. Для осіб, заробітки яких перевищували 5 руб. на день або річне утримання в 1500 руб., він обчислювався з розрахунку 5 руб. на день. За статутом каси замість обчислення розміру внеску в процентному відношенні до заробітку кожного окремого учасника могло бути передбачене встановлення розмірів внесків за його розрядом.

Для цього правління лікарняних кас власником підприємства подавалися дані про розмір заробітку працівників. Розмір приплат роботодавця становив 2/3 внесків із учасників кас. Внески останніх утримувалися власником підприємства при виплаті заробітку і вносилися в лікарняну касу в тиждневий строк. Одночасно роботодавець вносив і належні з нього приплати. Невнесені в цей строк гроші стягувалися із власника за розпорядженням членів фабричної інспекції відповідно до правил, установлених за безспірними казенними вимогами. Причому з нього стягувалася на користь каси пеня в розмірі 1% на місяць із невнесеної у строк суми. Внески не утримувалися з учасника каси за період, протягом якого він був позбавлений працездатності. У таких випадках і роботодавець звільнявся від внесення відповідної приплати.

Закон «Про страхування робітників від нещасних випадків» [див.: 11; 12] мав таку ж сферу дії, як і розглянутий Закон «Про забезпечення робітників на випадок хвороби». Страхування від нещасних випадків здійснювалося страховими товариствами, учасниками яких були власники підприємств, за рахунок останніх. Ці особи несли кругову відповідальність за зобов'язаннями товариства в установленому його статутом порядку.

Застраховані особи отримували страхову винагороду з коштів страхового товариства у випадку втрати працездатності від тілесного пошкодження, спричиненого нещасним випадком, що мав місце при роботах підприємства. Під нещасними випадками розумілися будь-які раптові явища,

пов'язані зі шкідливими наслідками. Від них слід було відрізнити професійні захворювання. Якщо перші були випадковими, неочікуваними, то другі майже завжди були неминучими при тривалому перебуванні в певних умовах. Зауважимо, що розглядуваний Закон взагалі не торкався професійних захворювань. За наявності подібного роду випадків застосовувалися норми загального цивільного законодавства про відшкодування шкоди і збитків. Страхове товариство звільнялося від обов'язку сплачувати постраждалому або членам його сім'ї страхову винагороду тільки у випадку, якщо було доведено, що причиною нещасного випадку був злий умисел самої постраждалої особи. Страхова винагорода видавалася страховим товариством, до складу якого входило підприємство, на якому постраждалий знаходився на роботі. Постраждалому вона призначалася у вигляді допомоги або пенсії, а членам його сім'ї – у вигляді пенсії.

Постраждалому – учаснику лікарняної каси – допомога призначалася в розмірі 2/3 його заробітку з початку 14-го тижня з дня нещасного випадку. Вона виплачувалася по день відновлення працездатності, у випадку ж призначення постраждалому пенсії – по день, з якого призначено пенсію. Постраждалому, який не є учасником лікарняної каси, допомога виплачувалася з дня нещасного випадку: а) протягом 13 тижнів – у вищому розмірі, встановленому Законом «Про забезпечення робітників на випадок хвороби»; б) по закінченні 13 тижнів – у розмірі 2/3 його заробітку.

Пенсія призначалася у разі постійної втрати постраждалим працездатності: при повній втраті – в розмірі 2/3 річного утримання, при неповній – тієї частки 2/3 річного утримання, що відповідає ступеню втрати працездатності. У випадку божевілля, повної втрати зору, обох рук або ніг, повної безпорадності, що вимагало стороннього догляду, пенсія призначалася в розмірі повного річного утримання постраждалого.

Пенсії, що призначалися постраждалим малолітнім і підліткам, збільшувалися по досягненні малолітніми віку підлітків, а підлітків – віку дорослих робітників у тому співвідношенні середньої заробітної плати різноробочим для вказаних вікових груп, що існувало на період первісного призначення пенсії.

Якщо постраждалому не була надана безоплатна лікарська допомога, страхове товариство зобов'язане було відшкодувати йому дійсно понесені витрати на лікування хвороби, спричиненої нещасним випадком, але в розмірі, що не перевищував розміру, встановленого на 2 роки наперед присутством по справах страхування робітників. Витрати на лікування, понесені з дня призначення пенсії, відшкодуванню не підлягають. Постраждала особа, яка ухилялася від надання їй безоплатної лікарської допомоги, за постановою страхового товариства могла бути повністю або частково позбавлена допомоги або пенсії. Відмова від хірургічної операції не розцінювалася як небажання лікарської допомоги.

У разі смерті постраждалого, що настала не пізніше 2-х років із дня не-

щасного випадку або пізніше 2-х років, якщо лікування проводилося протягом цього часу, страхове товариство було зобов'язане:

– відшкодувати витрати на поховання померлого у межах норм, установлених Законом «Про забезпечення робітників на випадок хвороби»;

– призначити пенсію членам сім'ї померлої особи в розмірі таких часток річного утримання: а) вдовам – 1/3 (пожиттєво або до заміжжя), б) дітям до досягнення ними 15-річного віку – 1/6 (при житті одного із батьків), 1/4 – круглим сиротам; в) рідним за прямою висхідною лінією – 1/6 (пожиттєво); г) братам і сестрам, круглим сиротам – 1/6 (до досягнення ними 15-річного віку).

Закон «Про страхування робітників від нещасних випадків» містив достатньо чітку й логічну процедуру розслідування й обліку нещасних випадків. Приміром, про кожен такий випадок керівник підприємства негайно повідомляв найближчу поліцейську владу і страхове товариство. Постраждала особа, у свою чергу, зобов'язувалася негайно дати знати керівникові підприємства про нещасний випадок, який з нею стався, якщо стан її здоров'я тому не перешкодив. За неповідомлення страхового товариства про нещасний випадок керівник підприємства міг за постановою його правління зазнати штрафу в розмірі до 100 руб. Для розслідування на місці обставин нещасного випадку товариство могло відрядити уповноважених осіб, причому керівник підприємства зобов'язаний був надати їм будь-яке можливе сприяння.

Для посвідчення обставин, за яких трапився нещасний випадок, уповноважений товариства складав спеціальне свідоцтво, форма якого встановлювалася Радою по справах страхування робітників.

Вимога про призначення страхової винагороди пред'являлася страховому товариству, до складу якого входило підприємство, на якому постраждалий працював. Для подання вимоги встановлювався 2-річний строк: для постраждалого – з дня нещасного випадку, для членів сім'ї померлого – з дня його смерті. Страхове товариство не пізніше одного місяця з дня отримання вимоги про винагороду письмово повідомляло заявникові своє попереднє рішення. Заявник, який не отримав у встановлений строк попередню постанову, для її отримання міг звернутися з позовом до суду. У разі незгоди з рішенням товариства заявник теж мав право звернутися до суду.

Строки видачі пенсії встановлювали за угодою сторін. Якщо ж угоди не було досягнуто, видача відбувалася помісячно. Допомога видавалася у строки, що визначалися статутом страхового товариства, але не рідше 2-х разів на місяць. Видача допомоги могла провадитися лікарняною касою або власником підприємства за їх угодою зі страховим товариством. Протягом 3-х років з дня призначення пенсії незалежно від порядку її призначення кожна зі сторін мала право не частіше одного разу на рік вимагати медичного переосвідування з метою зміни розміру або припинення виплати пенсії згідно з дійсним станом працездатності пенсіонера. Видача пенсії у збільше-

ному розмірі провадиться лише з часу порушення клопотання про переосвідування й тільки у разі, якщо погіршення стану працездатності знаходилося у причинному зв'язку з тілесним ушкодженням, що стало наслідком нещасного випадку.

Видача пенсії припинялася на час перебування пенсіонера в безоплатній богадільні, що утримувалася за рахунок страхового товариства, або за кордоном понад один рік.

У кожній губернії або області, на які поширювалася дія законів «Про страхування робітників від нещасних випадків» та «Про забезпечення робітників на випадок хвороби», а також у Санкт-Петербурзі, Москві, Одесі, Варшаві утворювалися присутствія у справах страхування робітників. Згідно зі ст. 2 Закону «Про утворення присутствія по справах страхування робітників» [13] присутствія створюються під головуванням губернатора, куди входили віце-губернатор, управляючий казенною палатою, прокурор окружного суду або його товариш, старший фабричний інспектор, лікарняний інспектор, один член присутствія за призначенням міністра внутрішніх справ, фабричний інспектор за призначенням міністра торгівлі і промисловості, два члени від губернського земства, один – від міської думи, два – від власників підприємств, а також два – від учасників лікарняних кас. Члени від учасників лікарняних кас обиралися з осіб чоловічої статі, не молодших 25 років, які перебувають у російському підданстві і знають російську грамоту. До компетенції присутствій належали такі питання: а) нагляд за виконанням законів

«Про страхування робітників від нещасних випадків» і «Про забезпечення робітників на випадок хвороби»; б) контроль за виконанням правил, інструкцій і постанов, що видаються Радою по справах страхування робітників; в) розпорядчі дії по застосуванню згаданих законів і розпоряджень Ради; г) розгляд скарг на розпорядження чинів фабричної інспекції, а також гірничого й судноплавного нагляду.

За ст. 2 Закону «Про утворення Ради по справах страхування робітників» [14] Рада утворювалася під головуванням міністра торгівлі і промисловості, складалася з його товаришів, директора гірничого департаменту, управляючого відділом промисловості та його помічника, управляючого відділом торгівлі, двох членів від Міністерства торгівлі і промисловості та Міністерства внутрішніх справ, одного – від Міністерств фінансів, юстиції та шляхів сполучення, одного – від Головного управління землеустрою та землеробства, одного – з числа членів Медичної ради або чинів Управління Головного лікарняного інспектора, по одному – від Санкт-Петербурзьких губернських земських зборів і Санкт-Петербурзької міської думи, по п'ять – від власників підприємств і від учасників лікарняних кас.

Поряд із формуванням загальної системи соціального страхування у країні мало місце і створення таких систем за професійною ознакою. Так, утримання у зв'язку з хворобою й оплата медичних послуг робітників і службовців залізничного транспорту здійснювалися за рахунок коштів залізничного відомства. Пенсії й одноразові допомоги при інвалідності або в разі смерті годувальника видавалися пенсійними або позикодопоміжними касами, в окремих випадках – залізничними підприємствами з експлуатаційних сум. Для всіх осіб, які працюють на залізниці, участь у касі була обов'язковою. Кошти останньої формувалися із щомісячних внесків працівників у розмірі 6% від отриманого заробітку, а також із приплат залізничних підприємств. Сума виплат не перевищувала половини суми внесків учасників каси. Діяв порядок, за яким суми внесків і приплат зараховувалися на особові рахунки працюючих. Якщо працездатна особа залишала виробництво, не пропрацювавши 10 років, вона отримувала лише власні внески, у той час як непрацездатні трудівники, які залишали службу, окрім власних внесків отримували ще й приплати залізниці, що були на їх рахунках.

Список використаної літератури

1. Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем / Б. Любимов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Главполитпросвет УССР, 1923. – 85 с.
2. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соц. захист. – 2003. – № 3. – С. 29–33.
3. Шельмагин И. И. Законодательство о фабрично-заводском труде в России : монография / И. И. Шельмагин. – М. : Госюриздат, 1952. – 319 с.
4. Кафенгауз Л. Б. Эволюция промышленного производства России (последняя треть XIX в. – 30-е годы XX в.) : монография / Л. Б. Кафенгауз. – М. : Эпифания, 1994. – 848 с.

5. Статистика несчастных случаев в горной, горнозаводской промышленности Юга России [Электронный ресурс]. – Харьков : Паровая тип. и литогр. Зибельберга, 1901. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Labour/index.html>.
6. О вознаграждении граждан, потерпевших вследствие несчастного случая, рабочих и служащих, а равно членов их семейств в предприятиях фабрично-заводской, горной и горнозаводской промышленности : Закон от 02.06.1903 г. // ПСЗ Рос. империи. – Т. 11.2. – № 1263.
7. Нолькен А. М. Законы о вознаграждении за увечье и смерть в промышленных заведениях частных, общественных и казенных : практ. руководство / А. М. Нолькен. – СПб. : Изд. юрид. кн. склада «Право», 1911. – 374 с.
8. Астров П. И. Юридические предпосылки рабочего права / П. И. Астров. – М. : Гор. тип., 1911. – Ч. 2 : Кондикции. – 240 с.
9. Ткаченко С. С. Страйкова боротьба робітничого класу України на етапі буржуазно-демократичних революцій (1905 – лютий 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. С. Ткаченко ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 21 с.
10. Закон об обеспечении рабочих на случай болезни : (высочайше утв. 23 июня 1912 г. // Собр. узак. – № 141. – Ст. 1229) : практ. руководство / сост. барон А. М. Нолькен, сенатор. – СПб. : Тип. В. Андерсона и Г. Лойцянского, 1914. – 325 с.
11. Закон о страховании рабочих от несчастных случаев : (высочайше утв. 23 июня 1912 г. // Собр. узак. – № 141. – Ст. 1230) : практ. руководство / сост. барон А. М. Нолькен, сенатор. – СПб. : Изд. юрид. кн. склада «Право», 1913. – 367 с.
12. Нолькен А. М. Закон о страховании рабочих от несчастных случаев : практ. руководство / А. М. Нолькен. // Журн. М-ва юстиции. – СПб., 1913. – № 1. – С. 339–341.
13. Об учреждении присутствия по делам страхования рабочих : Закон от 23.06.1912 г. // ПСЗ Рос. империи. – Т. 32. – № 37444.
14. Об учреждении Совета по делам страхования рабочих [Электронный ресурс] : Закон от 23.06.1912 г. – Режим доступа: <http://www.hrono.info/libris/stolypin>.

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2014.

Москаленко Е. К вопросу о правовых истоках социального страхования населения в Украине

В статье автором исследованы генезис и развитие социального страхования населения в Украине. Проанализированы размеры материальной помощи для различных категорий работников. Отдельно исследован вопрос пенсионного обеспечения работников.

Ключевые слова: страхование населения, история развития социального страхования, пенсионное обеспечение, пособие, застрахованное лицо.

Moskalenko E. The question of the legal framework of social insurance of the population in Ukraine

The author investigated the history of the development of social insurance of the population in Ukraine. They noted that the origins of insurance of the population accounted for 90-ies of the XIX century.

Investigated the activities of the Kharkiv working societies and the Odessa society of mutual insurance manufacturers and artisans from accidents. Defined the first steps in the legislative regulation of this sphere, in particular, analyzed the Law On the compensation of victims due to accidents of workers and employees, as well as members of their families, enterprises factory,

mining and plant industry 1903, its main provisions and conclusions about the positivity of this legal act. In the context of this article also reviewed scientific opinion lawyer A. M. Nolken respect to this legal instrument.

The author of the article the influence on the development of insurance of the population of the revolution of 1905 and analyzed laws, which were adopted by a Third State Duma as a result of active strike movements of that time. In particular, “About maintenance of the worker against sickness”, “On insurance of workers against accidents”, “On education of the presence of insurance business” and “About formation of the Council of insurance business”.

The author analyzed the size of material aid in accordance with division by categories of employees are separately discussed the relations arising in connection with pregnancy. Also differentiated relations due to injury, disability and death of the employee.

Separately investigated pension provision of employees in terms of coverage and defined procedures preceding the assignment of pensions.

Keywords: insurance of the population, the history of the development of social insurance, retirement insurance, maintenance allowance, the insured person.